

**O'ZBEKISTON
MILLIY
UNIVERSITETI**

XABARLARI

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR
YO'NALISHI**

O'ZMU XABARLARI

ВЕСТНИК НУУЗ

АСТА NUUZ

MIRZO ULUG'BEK NOMIDAGI O'ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETI ILMIY JURNALI

JURNAL
1997 YILDAN
CHIQA
BOSHLAGAN

2023
1/3/1

Ijtimoiy-
gumanitar
fanlar turkumi

Bosh muharrir:

MADJIDOV I.U. – t.f.d., professor.

Bosh muharrir o'rinbosari:

ERGASHOV Y.S. – f.m.f.d., professor.

Tahrir hay'ati:

Sagdullayev A.S. – t.f.d., akademik.

Ashirov A.A. – t.f.d., prof.

Balliyeva R. – t.f.d., prof.

Malikov A.M. – t.f.d., prof.

Yusupova D.Y. – t.f.d., prof.

Murtazayeva R.H. – t.f.d., prof.

Mo'minov A.G. – s.f.d., prof.

Nishonova O.J. – f.f.d., prof.

Abdulayeva N.B. – f.f.d., prof.

Madayeva Sh.O. – f.f.d., prof.

Tuychiyev B.T. – f.f.d., prof.

Utamuradov A. – f.f.n., prof.

Muxammedova D.G. – psix.f.d., prof.

Boltaboyev H. – fil.f.d., prof.

Rahmonov N.A. – fil.f.d., prof.

Shirinova R.X. – fil.f.d., prof.

Siddiqova I.A. – fil.f.d., prof.

Sa'dullayeva N.A. – fil.f.d., dots.

Arustamyan Y.Y. – fil.f.d., dots.

Pardayev Z.A. – fil.f.f.d., PhD.

Mas'ul kotib: **PARDAYEV Z.A.**

ТОШКЕНТ – 2023

To'rayev R. Web dasturlashni o'rgatuvchi elektron muhitni yaratish bosqichlari.....	162
To'rahonova B. Bo'lajak pedagog-psihologlarni kasbiy tayyorlashda ma'naviy-axloqiy tarbiya tamoyillari	165
Turgunova N. Yoshlarga oid davlat siyosatining ilmiy-nazariy asoslari.....	168
Tursunov A. Harakatli o'yinlarni kelib chiqishi tarixi, turkumlari va pedagogik ahamiyati	171
Umarjonov S. "Ishoralar va tanbehlar" asariga Fahriddin Roziyning sharhi.....	174
O'rinova D. Chet tilini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodlar va o'yinli platformalardan unumli foydalanish	178
Usmonova M., Abdubannonova N. O'quvchilarida kreativ qobiliyatni rivojlantirishning didaktik asoslari	182
Xakimov A. Covid-19 infeksiyasi oqibatlarini va gerontologik muammolar.....	185
Xalikova L. Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida talabalarning dunyoqarashini rivojlantirish usullari	188
Xalikova L. Ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida talabalarning dunyoqarashini rivojlantirish usullari	188
Xasanova G. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatini shakllantirishning metodologik asoslari..	191
Xasanova M. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kompozitsiya qonuniyatlarini o'qitish mazmunining asosiy komponentlari.....	194
Xurramov A. Ta'limda raqamli texnologiyalar	197
Hamidova D. Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqa va o'yin faoliyati orqali insonparvarlik xususiyatlarini tarbiyalash yo'llari	201
Shakarboeva Sh. Bo'lg'usi o'qituvchi faoliyatiga xos bo'lgan kasbiy psixologik xususiyatlari.....	204
Shivoqova M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat va ilm-fan markazlari orqali kongnitiv qiziqishlarni rivojlantirish	207
Shodiyeva G. Talabalarning tabiiy geografiyaga oid kompetentligini rivojlantirish modeli	210
Shonazarov J. Davlat xizmatchisining axloqiy qiyofasi.....	214
Shohobuddinova D. Komizmning falsafiy talqini.....	217
Yusupova Sh. Chet tilini onlayn kurslardan foydalanib, o'qitishda Swot-tahlil metodini loyihalashtirish.....	220
Filologiya	
Abdurahmonov X. O'zbek tilshunosligi tarixida mavhum otlarning o'rganilishi va ularning ahamiyati	223
Amirova Sh. Maqol-nutq birligi sifatida.....	226
Artikov A. The problem of economy of linguistic means in the uzbek language	228
Atabekova F. The concept of realia in linguistics and translation theory	232
Begmatova R. Nemis va o'zbek madaniyatlararo muloqotda kooperatsiyaga erishishda ko'z aloqasi taktikasidan foydalanish zarurati.....	235
Бурибекова Ш. Особенности взглядов европейских ученых на развитие жанра журналистского расследования.....	238
Ganiyeva Sh. Leksik va sintaktik frazeologizmlar	241
Ismatullayeva I. Kontsept tushunchasining hozirgi zamon lingvistikasidagi o'rni	244
Калинзяев Е. Лингвокультурологические особенности гостеприимства в английской и русской паремнологической картине мира	247
Juraeva N. O'zbek tilidagi otli birikmalarning formal modellarini ishlab chiqishning nazariy va amaliy asoslari	251
Mahmudova Z. The process of borrowing and its influence on the development of the language	255
Murodova D. Kuper hindulari kupershunoslar talqinida	258
Narxodjayeva X. Rasmiy muloqot matnida intensiyaning ifodalanish usullari.....	263
Rustamova X. Meri Oliver ijodida ruhiy va jismoniy iztirob in'ikosi	267
Salomova G. Bo'g'imli qisqartmalar ingliz va o'zbek tillari misolida	270
Safarova F. O'zbek tilida ba'zi gastronomik nomlarning tarixiy va semantik qatlami.....	273
Tulyaganova N., Yusupova Sh. Types of literary and non-literary vocabulary of the english and uzbek languages	276
Hayotova D. Konsept va tushuncha munosabati.....	279
Xonkeldiyeva G. O'zbek tilshunosligida kelishik kategoriyasining o'rganilishi masalasi	282
Xudoyev S. Topishmoq matnining sintaktik xususiyatlari (o'zbek-nemis topishmoqlari misolida)	285
Xusainova Z. Bpe algoritmi asosida tokenizatsiya jarayonini amalga oshirish	288
Choriyeva M. Leksik-semantik maydonda "g'urur" modelining ifodalanishi	291
Ergashev A. Saidbek Hasanovning hayot yo'li va faoliyati.....	294

Dilafro'z HAYOTOVA,
BuxDU katta o'qituvchisi

BuxDU dotsenti, PhD M.B.Ahmedova taqrizi asosida

KONSEPT VA TUSHUNCHA MUNOSABATI
Annotatsiya

Mazkur maqolada kognitiv tilshunoslikda faol qo'llanuvchi va turlicha ta'riflarga ega bo'lgan *konsept* termini haqida fikr yuritiladi. Uning inson tafakkurida shakllanadigan tushuncha bilan o'xshash va o'zaro farqli jihatlar empirik nuqtai nazardan tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Konsept, tushuncha, ilmiy paradigma, kognitologiya, lingvokognitologiya, kognitiv mexanizm, kognitiv faoliyat, kognitsiya, freym, mental tuzilma, ssenariy, antroposentrik paradigma, lisoniy ong, tafakkur.

КОНЦЕПТ И ОТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЯ
Аннотация

В данной статье рассматривается термин концепт, который активно используется в когнитивной лингвистике и имеет различные определения. С эмпирической точки зрения анализируются его сходства и различия с понятием, сформированным в человеческом мышлении.

Ключевые слова: Концепт, понимание, научная парадигма, когнитология, лингвкогнитология, когнитивный механизм, познавательная деятельность, познание, фрейм, ментальная структура, сценарий, антропоцентрическая парадигма, языковое сознание, мышление.

CONCEPT AND CONCEPT RELATION
Annotation

This article discusses the term concept, which is actively used in cognitive linguistics and has various definitions. From an empirical point of view, its similarities and differences with the concept formed in human thinking are analyzed.

Key words: Concept, understanding, scientific paradigm, cognitology, linguocognitology, cognitive mechanism, cognitive activity, cognition, frame, mental structure, script, anthropocentric paradigm, linguistic consciousness, thinking.

Kirish. Hozirgi kunda til hodisalarining inson omili bilan birga o'rganish jarayoni shiddat bilan rivojlanib, o'tgan asrda strukturalizm muvaffaqiyatlari natijasi sifatida yuzaga kelgan "o'zida va o'zi uchun" tamoyilini butunlay chetga surib qo'yilishiga sabab bo'lmoqda. Antroposentrik paradigma deb nomlanmish ushbu sohada asosiy e'tibor nutqiy faoliyat bajaruvchisi, ya'ni nutq tuzuvchi va uni idrok etuvchi til egasiga qaratildi.

Asosiy qism. Aytish joizki, ilmiy paradigмага "til egasi" kategoriyasining kiritilishi tilshunoslikda shaxs, lisoniy ong, tafakkur, faoliyat, mentallik, madaniyat kabi tushunchalarning yanada faollashuvini taqozo etadi. Shaxs omilining tadqiqi tilshunoslik fanining psixologiya, falsafa, mantiq, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan bir nuqtada kesishishga ham olib keladi.

Turli fan sohalari chegarasida yuzaga kelgan yana bir fan *kognitologiya* bo'lib, uning tadqiqot sohasi "bilimni to'plash va qo'llash usullarini tadqiq qilish" sifatida belgilanadi. Tilshunoslik esa ushbu fanlar chorrahasida mustahkam o'rin olgan va barchasi bilan bevosita munosabatdadir.

Kognitiv tilshunoslik - tilni umumiy kognitiv mexanizm sifatida o'rganuvchi sohadir. V.Z.Demyankov fikriga ko'ra, unda til strukturalarining axborotni qayta ishlashdagi roli nutq yaratilishi va idrok etilishi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Bunda nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi subyektlar - so'lovchi va tinglovchiga axborotni qayta ishlovchi tizim sifatida qaraladi.

Lingvokognitologiya insonning kognitiv faoliyati bilan uzviy bog'liqdir. Kognitiv faoliyat insonning biror mavjudod yoki voqelikni idrok etishini amalga oshiruvchi tafakkur jarayonidir. Konsept, ssenariy, kognitsiya, freym kabi atamalar esa kognitiv tilshunoslikning markaziy

tushunchalaridir. Ular orasida eng faol qo'llanuvchi va turlicha ta'riflarga ega bo'lgani *konsept* hisoblanadi. Ushbu termin madaniy tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik hamda adabiyotshunoslikda keng qo'llaniladi ammo izohi o'zaro farqlanadi. O'tgan asrning 80-yillarigacha *konsept* tushuncha so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan. Keyinchalik bu ikki atama bir-biri bilan aralashtirib yuborila boshlangach, uning tom ma'nodagi mazmunini aniq shakllantirishga qaratilgan ishlar tadqiq qilina boshlandi.

Ayrim manbalarda ta'kidlanishicha konsept va tushuncha atamalari orasidagi farq til, madaniyat va tafakkur orasidagi munosabatlarni aniqlash bilan belgilanadi. Konseptlar dunyo konseptual manzarasining birliklari sifatida namoyon bo'ladi va tilning konseptual tizimini hosil qiladi. Terminlarning turliligi ong va tafakkurning turli tomonlarini aks ettirish bilan belgilanadi. Kognitiv tilshunoslikda konsept asosiy figura sifatida qaraladi. Buni quyidagi holatlar bilan tasdiqlash mumkin:

1) Kognitiv sohada inson ongingning mental resurs birliklarini, inson bilimi va tajribasini aks ettiruvchi informatsiya strukturasi ifodalovchi mental birlik sifatida konsept qaraladi;

2) Kognitiv tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri "kognitiv semantika" konseptning tabiati va strukturasi o'rganadi;

3) Kognitiv tilshunoslikda asosan konsept va so'z ma'nolari orasidagi munosabat tahlil etiladi.

"Kognitiv atamalar qisqacha lug'ati" da konsept inson ongida aks etgan dunyo manzarasi, mental leksikon, konseptual tizim va tilning, xotiraning tarkibiy operativ birligi deb beriladi. Lingvistik tushuncha sifatida konseptga ilk ta'rifni A. Vejiskaya bergan edi. Unga ko'ra, "o'z nomiga ega va insonning "haqiqat" dunyosi haqidagi ma'lum

madaniy shartlangan tasavvurlari "o'ziga xos" dunyosining obyektidir" deb ta'rif beriladi. Lingvokulturologiyada bu atama madaniy mental til ko'rinishi, "inson ongidagi madaniyatning quyulib qolgan qismi; madaniyat, insonning mental borlig'iga kiradigan, so'z bilan ifodalanadigan tushuncha, tasavvur, bilimlar to'plami" sifatida qaraladi.

Pirnazarova Dilbarxon o'zining "Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi" nomli maqolasida "...konsept ikki tomonlama xususiyatga ega ekanligi, chunki u bir tomondan madaniyat konsept ko'rinishida insonning mental dunyosiga kirs, boshqa bir tomondan, inson konsept yordamida madaniyatga kiradi va ba'zan unga ta'sir ko'rsatadi" deb yozadi. Olima *konsept* zamonaviy tilshunoslikning har ikki sohasi uchun ham, ya'ni lingvokognitologiya va lingvokulturologiya uchun ham eng faol qo'llanuvchi birlik hisoblanishini aytib, uning tahlilini Anvar Obidjon qalamiga mansub quyidagi she'riy matn misolida ko'rsatib berishga harakat qiladi.

*Oymomoyu oymomo,
Kosa to'la moy momo .
Balki, shakar solingan
Shiringina choy momo.
Oymomoyu oymomo,
Kulcha bo'ling, hoy suradi.
Yaxshilarga kulcha-yu
Yomonlarga yoy momo.*

Olima yuqorida keltirilgan poetik matn orqali "Oy" konsepti o'zbek tili sohiblari tafakkurida quyidagi mikrokonseptlar assotsiatsiyalanishuvini o'rinni ta'riflaydi.

1. Yovuzlikdan panohtoppish, ezgulik;
2. Yangilik, yangi hayot;
3. Rizq hamda farovonlik;
4. Diniy e'tiqod.(Islom dinida);
5. Go'zallik;
6. Tinchlik;

Rus tilshunosi L.V.Adonina *konsept* terminiga bag'ishlangan maqolasida bu terminning taniqli tilshunoslar tomonidan qayd etilgan 12 ta ta'rifini keltiradi. Shuningdek, uning ma'lumotiga ko'ra, *konsept* termini o'n nuqtai nazardan taasnif qilingan. Masalan, konsept standartlashishiga ko'ra universal, etnik, guruhga oid va shaxsiy konseptlarga, qo'llanishiga ko'ra ilmiy, badiiy, maishiy konseptlarga; ifodalashiga ko'ra leksik-frazeologik, grammatik, sintaktik va matniy konseptlarga bo'linadi va h.k. N.D.Aryutunova konseptni falsafadagi amaliy tushuncha bo'lib, milliy an'ana, hayotiy tajriba, din, ideologiya, folklor, san'at obrazlari kabi ko'plab faktorlar va fikrlash jarayoni o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi tushuncha sifatida baholab o'zida "inson va dunyo o'rtasida bog'liqlik o'rnatadigan madaniy qatlamni" namoyon qilishini ta'kidlaydi. D.S.Lihacheva o'zining «Концептосфера русского языка» ilmiy ishida konseptni so'zning lug'at ma'nosi va insonning o'z milliy qarashlari bilan to'qnashuvi natijasida hosil bo'ladigan fikrlash jarayonining maxsul deb ta'riflaydi.

Benazir olima Durdona Xudoyberganova o'zining "Matnning antroposentrik tadqiqi" nomli risolasining "Matnni

kognitiv-semantik tadqiq etish muammolari" mavzusidagi maqolasida konsept termini haqida mulohaza yuritib, shunday yozadi; "Fikrimizcha, konsept, darhaqiqat, mental tuzilma. Shuningdek, u ayni vaqtda ko'p qirrali va ko'p qatlamli, o'zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarini namoyon etuvchi tuzilmadir. Zero, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekt sifatida tavsiflanayotgani ham shundan dalolat beradi. Shu sababli biz konseptning subyektiv, ijtimoiy, lingvomadaniy, badiiy konseptlar sifatida tiplarga ajratilganini yagona mohiyatga turli jihatlardan yondashuv sifatida baholaymiz. Zotan, til tizimining o'zi yuqoridagi sifatlarni o'zida jamuljam etgan nihoyatda serqirra hodisalardan biri hisoblanadi". Olimaning ushbu mulohazasi N.Yu.Shvedovaning konsept borasidagi fikri bilan hamohangdir nazarimizda. N.Yu.Shvedova konsept bu – tushuncha ekanligi, bu tushuncha ortida esa ijtimoiy yoki subyektiv tarzda anglanuvchi, inson hayotining muhim moddiy, aqliy, ruhiy tomonini aks ettiruvchi, o'z tarixiy ildizlariga ega bo'lgan, xalqning umumiy tajribasini aks ettiradigan mazmun turishini qayd etadi va bunda til tizimi muhim omil ekanligini ta'kidlaydi.

Prof. Sh. Safarov "Kognitiv tilshunoslik" nomli monografiyasida konsept va tushuncha munosabati borasida quyidagi o'rinni fikrni ilgari suradi; "Ma'lumki inson til va moddiy olamni bir xil uslubda hamda bir xil yo'nalishda o'zlashtiradi. Moddiy dunyo idroki ayni paytda idrok etilayotgan predmet-hodisalar haqida tushuncha tug'ilishini, keyinchalik ushbu tushuncha mental namuna-konsept sifatida shakllanib, moddiy nom olishini taqozo qiladi". Ko'rinish turibdiki, atoqli olim konseptni inson ongida, tafakkurida shakllanadigan tushunchadan keying, lisoniy verballashuvdan esa oldingi hodisa sifatida baholayapti. Bu juda qimmatli fikrdir. Ammo shu bilan birga konsept va undan oldin inson tafakkurida shakllanadigan tushunchaning o'zaro farqlanmaganligi idrokda biroz g'alisligni vujudga keltirayotgandek.

Fikrimizcha konsept inson lisoniy ongida, botinida shakllanuvchi milliy-madaniy libos kiygan mental tuzilma. U nutqda zohiriy ko'rinish olishidan oldin inson tafakkurida quyidagi sezgi->idroki->tasavvur->tushuncha->konsept tarzidagi zanjirsimon ketma ketlik mahsul sifatida voqelanadi.

Ma'lum bir voqelik yoki mavjudot inson ongida konsept darajasini olgunga qadar taqqoslash, analiz, siztez, mavhumlashtirish, umumlashtirish kabi operatsiyalardan o'tib tushuncha tarzida shakllanadi. Hosil bo'lgan tushuncha keyinchalik lisoniy xotiradagi milliy-madaniy munosabat ta'sirida konsept sifatida shakllanib moddiy nom olishini taqozo qiladi.

Xulosa. Muxtasar qilib aytganda, inson lisoniy ongida shakllanadigan konsept va uning lisoniy voqelanish jarayoni lingvokognitologiya deb atalishi sohaning eng muhim, eng dolzarb muammolaridan biri sanaladi. Zero jadal taraqqiy etayotgan ushbu mental tuzilmaning to'lig'icha shakllanishi, o'zligin ajratib olishi konsept "fetishizm" holati paydo bo'lishining oldini oladi.

ADABIYOTLAR

1. Shvedova N.Yu. Izbranniye raboti. M, 2005-603b.
2. Piminova M.V. Konsept kak osnovnaya edinisa mental'nosti. august@vtsnet. ru.
3. Асколдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. – М.: Академия, 1997. – с.269.
4. Ариутунова Н.Д. Введение // Логический анализ текста. Ментальные действия. – М.: Наука, 1993. - с. 3.
5. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. Toshkent -2013.12-13 b.
6. Pirnazarova D.A. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi - 2022- 15-18 b.
7. Zoyirovna K.D. Study of Linguoculturology in Linguistics //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 30. – С. 292-294.
8. Zoyirovna H.D. Studies on the Concept of "Motherland"("Heimat") in Cognitive Linguistics //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2022. – T. 3. – №. 11. – С. 155-158.

9. Zoyirovna H.D. Studies on the Concept of “Motherland”(“Heimat”) in Cognitive Linguistics //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2022. – Т. 3. – №. 11. – С. 155-158.
10. Akhmedova Mekhrinigor. The meaning of spirituality: different approaches and development of the word. Science and practice: a new level of integration in the modern world. 2018/4/28. - P.110-113.